

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2025

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 29.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhoṭhe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṇwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṭhe nṇa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/ṭole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṭole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzoṭhe nṇa, kha vha make phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṇwe na iṇwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/ṭole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhaki ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make/ṭole sa vhukhaki. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndaṭiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṇe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluṣe/ṭole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha *Aphendikisi ya A na B* u ṭola maanea a vhalingiwa.

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwi[^]devhe musi o humbelwa uri a khouth[^]e, **vha** songo **nea** nda[^]tiso.
9. Kha **mbudziso dzo vuleaho**, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWawe. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo [^]la u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

'PHANDA RI A YA' – *MN Musehane*

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga 4 ndi dza tshivhumbeo na luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
 - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
 - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1

'PHANDA RI A YA' – MN Musehane

- Kha vha shumise mbuno dzi tevhelaho, kha dziñwe dzo newaho, sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola mbudziso iyi. Vhupfiwa ha vhalingiwa vhu nga fhambana zwi tshi ya nga kunyanyutshele na kupfesesele kwavho kwa tshirendo.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

PHANDA RI A YA – NM Musehane

Marangaphanda

Kunangelwe kwa maipfi/dikishini ndi ndila ine murendi a shumisa maipfi a tokonyaho/gobolaho, o teaho vhurendi hu u bvisela khagala mihumbulo yawe. Zwi ga ndi zwithu zwo imelaho tshiñwe tshithu ngauri tsha vha na zwinzhi zwi tutshelanaho natsho. Thero ya murendi ndi ya u swikelela u wana zwine a khou toda naho a tshi zwi divha uri a zwo ngo leluwa.

Mbuno

- Kha mutaladzi wa l murendi u shumisa ipfi 'vhifhela' a tshi sumbedza uri naho zwi songo leluwa zwi tshi khou konda u do bvela khagala na lwendo lwawe.
- Murendi u shumisa ipfi, 'Lungama', a tshi todou sumbedza uri hu na fhethu hune a toda u hu swika a sa sedzi murahu. Murendi u khou digana uri u toda u dzhena Mudzimuni.

- **Zwipuku** na **miphogoli**', ndi zwiḡa zwi sumbedzaho u ofhisa na u shushedza muthu. Murendi u sumbedza uri zwoṯhe zwi ofhisaho, a zwi nga koni u mu thivhela u fara tshe a pika tshine tsha vha lutendo lwawe.
- **Ndau dzi tshi vhomba na phele** ndi zwiḡa zwa phuka dza vhuhali dzine dza vhulaha, murendi uri ha nga tendi u kheluswa/laṯa ndila ye a fara.
- Ipfi, **'donolela'** li sumbedza uri muthu ha sokou sedza ngei na ngei, u sedza fhethu huthihi. Murendi u khou sumbedza uri lutendo lune a ṯoṯou lu swikela ha nga sedzi kha lunwe, u ḡo sedza lwonolwo fhedzi.
- Nga ipfi **'madotovhonya'** li sumbedza uri magoswi a vha nga wani tshithu nga dzone nyofho.
- Murendi o shumisa ipfi **'dzanga'** a tshi ṯoṯou bvisela khagala zwithu zwavhuḡi zwine zwa ḡo wanwa nga vhane vha konḡelela.
- Ipfi, **'tahala'**, li bvisela khagala uri u ḡo kunda naho a tshi nga vhaiswa u ḡo fhedza o swika naho o no hula. Murendi u bvisela khagala uri u ḡo zwi kona nga u sa fhela mbilu na u ḡifunga

Magumo

Murendi o kona u shumisa kunangelwe kwa maipfi/dikishini na zwiḡa u bveledza thero yawe ya uri a hu na tshithu tshine tsha nga mu thivhela u swikela gundo la zwine a khou ṯoṯa, zwoṯhe zwipiringedzi na zwi shushaho u ḡo zwi kunda.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'NDI DEMBE-DE VHAHASHUNI?' – A A Mphaga

- 2.1 Ndi aḡushini.√ Ngauri hu ambiwa nga Mudzimu/zwithu zwi bvaho Bivhilini.√ (2)
- 2.2 Ndi khaesura.√ Hu vha na u awela nyana ha dovha ha iswa phanda na u rendwa hu tshi khwathisedzwa zwi ambiwaho.√ (2)
- 2.3 Thounu yo fholaho ya fhasi,√ i khwathisedzaho u vhaaisala hu pfisaho vhuṯungu ha u sa thetshesela ho fhedzaho ho ḡisa mabulayo.√ (2)
- 2.4 Muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bvisela khagala nga ndima/tshitanza tsha vhuvhili tsha tshirendo itshi ndi wa uri vhathu vha tea u thetshesela musi vha tshi laiwa uri vha si wele khomboni/khakhathini.√√ (2)
- 2.5 Ee, ndi a ima nae. Shangoni vhathu a vha khou andana, ho anda dziphambano, vhathu vha lwa nga tshavho, mivhuso i dzulela u vutshelana, khakhathi na nndwa dzo ḡala.√√ (2)

[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'AFURIKA-TSHIPEMBE' – LR Ndlovu

- 3.1 Ndi lifanyisi.√ Hu khou fanyiswa u shanduka matshilele a muthu na u duvhudza ha luvhidi na dzwingari.√ (2)
- 3.2 Ndi khaesura.√ Hu vha na u awela nyana ha dovha ha iswa phanda na u rendwa hu tshi khwathisedzwa zwi ambiwaho.√ (2)
- 3.3 Thounu yo fholaho ya fhasi,√ i khwathisedzaho u vhaaisala hu pfisaho vhutungu hu tshi fhembeledzwa vhadzulapo vha la Afurika-Tshipembe uri vha dibvise kha tshitlula vha tangedze tshanduko.√ (2)
- 3.4 Muhumbulo muhulwane wa ndima/tshitanza tsha 2 ndi wa uri u sa ranga phanda vhathu zwavhudi zwi tambudza vhadzulapo vhothe/Tshitlula tshi khou vhaisa vhadzulapo nge vharangaphanda vha kale vha sa lwe natsho vha tshi kunda.√√ (2)
- 3.5 Ee, ndi a ima nae.
Ngauro vharangaphanda vha Afurika-Tshipembe vha tea u vha vhathu vhane vha thetshesha vha dovha vha talifha uri vha kone u ranga tshitshavha phanda zwavhudi, hu si u tshi xedza kana u tshi vhaisa.√√ (2)
- [10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'VODA KHA TSHIANGALADZI' – TT Mudau

- 4.1 Ndi lifanyisi.√ Hu khou fanyiswa u naka ha tshifanyiso tsha nyalunako wa musidzana na u penya ha naledzi.√ (2)
- 4.2 Ndi khaesura.√ Hu vha na u awela nyana ha dovha ha iswa phanda na u rendwa hu tshi khwathisedzwa zwi ambiwaho.√ (2)
- 4.3 Thounu ya nthu,√ ine ya khwathisedza lunako lwa tshifanyiso tsha musidzana lu khou takadza murendi.√ (2)
- 4.4 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri shangoni hu na vhathu vho nakaho/u naka ha vhathu hu a fhambana.√√ (2)
- 4.5 Ee, ndi a ima nae:
Shangoni hu na vhathu vho nakaho lune vhathu vhanzhi vha takalela u vha tsini navho kana u vhumba vhukonani navho.√√ (2)
- [10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'DZIEDZI' – TA Ravhanga

- 5.1 Ipfi, 'tamara', li bvisela khagala uri ndi musi vhutshilo vhu tshi vho vhavha/konda.√√ (2)
- 5.2 Ndi lifanyisi.√ Hu khou fanyiswa u vhavha ha vhutshilo na u vhavha ha mutshelo u songo vhibvaho.√ (2)
- 5.3 Ndi aligori.√Ngauri tshi khou eletshedza vhathu uri musi vhutshiloni vha tshi tangana na zwi kondaho vha tea u imedzana nazwo uri vhutshilo vhu vha difhele.√ (2)
- 5.4 Mutevhetsindo wa u ongolowa.√ Murendi u khou renda nga zwithu zwi sa takadzi zwine vhathu vha tangana nazwo vhutshiloni.√ (2)
- 5.5 Ee, ndi a tendelana nae, ngauri vhutshiloni musi muthu a tshi tangana na khaedu/thaidzo ho ngo tea u dzi shavha, u tea u imedzana nadzo uri a dzi kunde a kone u tshila o takala.
[Muhumbulo u hanedzanaho na izwo zwi re afho nthu u sedzuluswe u toliwe arali u tshi pfesesea] √√ (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO

NGANEA

MBUDZISO YA 6: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nkedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/ maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Mvumbo ndi ndila ine munwali a ola/bvisela khagala vhaanewa/vhabvumbedzwa o sedza vhuvha havho/zwine vha tshilisa zwone. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhathu khumbulelwa vhane munwali a vha shumisa u bveledza bugu yawe. Buguni iyi munwali o shumisa Vho Luvhani, Vho Madilaga na Vho Ana uri ndi vhathu-de. Thero/muhumbulo muhulwane ndi zwine munwali a tama ri tshi divha nga mafhungo a bugu yawe.

Mbuno

Vho Luvhani

- Vho Luvhani vho olwa sa mufumakadzi ane a kondelela. Vha kondelela musi munna wavho a tshi vha tanutshela nge vha diwana vho dihwala ngeno Vho

Madilaga vha tshi ri a vha tsha tōda muṁwe ṁwana. U kondelela hu ita uri Tshifhiwa a bvelele vhutshiloni.

- **Vho olwa sa mufumakadzi ane a ṥhonifha mvelele na maitele a Tshivenda.** Musi hu na u sa andana na mukalaha wavho vho vha tshi ya vha vhudza vhomakhadzi na vhomalume uri vha ḁe vha dzudzanye mafhungo nga ṁdila ya mulalo. U ṥhonifha mvelele zwo ita uri muṥa u si kwashee, hu vhe na u pfumedzana.
- **Vho olwa sa mufumakadzi ane a funa muṥa wawe.** Vho vha vha sa funi vhana vhavho vha tshi kwamea nga phambano vhukati havho na mukalaha wavho. Vho fhedza vho tou renga ṁṁdu Polokwane, uri vhana vhavho vha tsireledzee. Izwi zwi thusa uri Tshifhiwa a ite zwa tshikolo a si na mutsiko.
- **Vho Luvhani vho olwa sa mufumakadzi wa muhaga.** Izwi ri zwi vhona musu vha tshi hana u ngalangadza muhwalo/thumbu ye munna wavho a vha a tshi ri vha i thuthe. Ri dovha hafhu ra vhona vha tshi kuvhanganya vhadzulapo vha kusi kwa havho uri Vho Nicholson vha ḁe vha bvisela khagala nga ha u bebwa ha ṁwana e na ṁlino ṁlithihi uri a si vuholefhalu. Izwi zwi thusedza uri Tshifhiwa a aluwe e na thikhedzo ya mme awe.
- **Vho Luvhani ndi mufumakadzi a no hangwela.** Vha hangwela munna wavho Vho Madilaga naho vho vha vhaisa, vha dovha vha tenda u ṥuwa navho musu Tshifhiwa a tshi ya u ambara gaweni ṁa zwa pfunzo ngei Germany. Izwi zwi thusedza Vho Madilaga na Vho Ana uri vha tende uri Tshifhiwa a si shenga.

Vho Madilaga

- **Vho Madilaga ndi munna ane a tōda hu tshi pfiwa zwawe sa ṥhoho ya muṁdi.** Vha tōda Vho Luvhani vha tshi ngalangadza/thutha thumbu ine vha vha nayo ngauri vhone a vha tsha tōda muṁwe ṁwana. Izwi zwi thusedza uri thero ya bugu i bveledzee zwavhuḁi.
- **Vha dovha hafhu vha vha munna a sa tikedzi muṥa wawe.** Izwi ri zwi vhona vha sa tikedzi Vho Luvhani musu ṁwana wavho Tshifhiwa o bebwa e na ṁlino ṁlithihi. Izwi na zwone zwi ṁṁisa uri thero i vhonele zwavhuḁi i khagala.
- **Ndi muthu a si na vhuḁifhinduleli.** Ri zwi vhona musu vha sa tsireledzi Tshifhiwa sa ṁwana wavho musu a tshi khou sewa nga shango. Nga izwi ri vhona khotsi ane a khou hana ṁwana wawe.
- **Munna wa u tambudza/vhaisa mufumakadzi wavho.** Musu vha tshi vhudza mufumakadzi wavho uri u vhiḁa havho muvhilini ho itwa nga u sa pfa havho.
- **Vha na tshituhu.** Vha pwasha khaphu musu Vho Luvhani vha tshi vha vhudza uri khonani yavho Vho Tshianevo vha na ṁwana wa vhuṥanu na vhuṥihi. Mvumbo idzi dzoṥhe dzi ita uri thero i ṁṁe u bveledzea tshoṥhe.

Vho Ana

- **Vho Ana ndi mufumakadzi wa u funesa mafhungo.** Izwi ri zwi vhona musu vha tshi vhudzisa Vho Mmboneni nga ha vhaeni vho ḁaho muḁini wa Vho-Madilaga.
- **Ndi mufumakadzi ane a kola.** Ri zwi vhona musu vha tshi hanisa ṁwana wavho uri a songo tamba na Tshifhiwa ngauri ndi shenga.

- **Vha dovha hafhu vha vha mufumakadzi wa vhutendatenda.** Musi zwibudzana zwavho zwo vhulahwa nga mmbwa vha ya nangani u vhonisa vha dovha vha vhidza nanga uri ide i bwele phamba getheni la Vho Madilaga.
- **Vho Ana ndi muthu ane a funa zwa u semana.** Izwi ri zwi vhona musu vha tshi sema Vho-Mmboneni uri a vho ngo vha vhudza vhaeni vhe vha vha vho da mudini wa Vho Madilaga.
- **Vha humbela pfarelo musu vho khakha.** Izwi ri zwi vhona musu vha tshi da mudini wa Vho Madilaga u humbela pfarelo kha zwothe zwe vha khakhela muti uyu. Mvumbo dzothe dza Vho Ana dzi khwathisedza thero ya bugu iyi.

Magumo

Muniwali o kona u bvisela khagala mvumbo dza vhaanewa/vhabvumbledzwa nga u shumisa Vho Luvhani, Vho Madilaga na Vho Ana a tshi toda u bvisela khagala muhumbulo muhulwane wa bugu iyi. Mafhungo othe a vhaanewa avha a thusedza uri thero ya bugu iyi i vhonele i khagala tshothe.

[25]

MBUDZISO YA 7: *NANDI NDI SHENGA?* – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Khudano ya ndav/ ngauri Vho Mainganye vha sinyutshela Vho Madilaga uri vho vha dzhenisa kha mafhungo ane a vha na vhumanzi nao. ✓ (2)
- 7.2 - Vho Mainganye vho olwa sa mukegulu a sa dzhi sia.
 - Vho Mainganye vho olwa sa mukegulu a re na ngoho.
 - Vho olwa sa mukegulu ane a disola na u humbela pfarelo arali o khakha.
 - Vho tanwa sa mukegulu ane a pfesesa mvelele ya Tshivenda.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] ✓✓ (2)
- 7.3 Ndi tshipida tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,✓ ngauri ndi hone hune u sa tangedzwa ha nwana Tshifhiwa nge a bebwa e na lino nga khotsi awe Vho Madilaga ha khou bvela phanda.✓ (2)
- 7.4 Fhungo ili li thusedza u anetshela zwa phanda ngauri Vho Luvhani vha fhedza vha tshi pfulutshela Polokwane na nwana wavho Tshifhiwa vha sia Vho Madilaga.✓✓ (2)
- 7.5 Ro vha ro humbula uri nga murahu ha musu Vho-Mainganye vha tshi onesa, Vho Luvhani vha do vha litsha vha tuwa, fhedzi vha vha dzivhisa vha tshi tuwa uri vha thome vha vha itele zwiliwa vha konou tuwa.✓✓ (2)
- 7.6 Mulaedza ndi wa uri vhanna vha tea u tikedza vhafunwa vhavho arali hu na nyimele i sa takadziho mutani sa musu lu si lufuno lwa muthu.✓ Vho Madilaga vha latedza mufumakadzi wavho Vho Luvhani na u hana Tshifhiwa nge a bebwa e na lino lithihi.✓ (2)

- 7.7 Siangane na fhethuvhupo zwa Tshandebvu hune ha vha mahayani, vhathu vha dzula nga u solana, vha a divhelana mafhungo vha tshi kolelana, zwo katela na u sa tikedzwa nga munna wavho Vho Madilaga, zwo tutuwedza Vho Luvhani uri vha pfulutshela Polokwane uri vhana vhavho vha kone u dzhena tshikolo zwavhuḁi vha si na mutsiko.√√ (2)
- 7.8 Masiandaitwa o vha a uri:
 - Tshifhiwa o sasaladzwa nga shango.
 - Zwo vhangani uri mutani u balangane musi Vho Luvhani vho pfulutshela Polokwane.
 - Zwo vhangani uri khoroni ya mutani wavho hu bwelwe mishonga.
 [Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)
- 7.9 Vhudipfi ha u pfela vhutungu/vhavhalela/u vhilahela.√ Vho Mainganye vha khakhathini ya u lamula nndwa vhukati ha khaladzi na muvhuye wavho Vho Luvhani.√ (2)
- 7.10 Ndivho ya u shumisa Vho Phophi ndi ya u sumbedzisa uri:
 - Hu na vhafumakadzi vha sa dzhii mafhungo a badani kana ane vha a pfa nga ndila/hu na vhathu vha sa tikedzi zwine khonani dza ita arali zwo khakhea.√ Vho Phophi vha kaidza khonani yavho Vho Maambavhaniwe u sokou amba zwithu zwine vha si vhe na vhutanzi nazwo na u sokou didzhenisa kha mafhungo a sa vha kwami.√ (2)
- 7.11 - Ndo vha ndi tshi nga vha eletshedza uri vha tshile zwavhuḁi na vhahura vhavho.
 - Ndo vha ndi tshi nga vha eletshedza uri muthu ha tei u kolela vuholefhalu vhu re kha vhaniwe vhathu.
 - Ndo vha ndi tshi do vha eletshedza uri vha songo tenda u fhurwa nga nanga.
 [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√ (2)
- 7.12 Ndi sasaladza:
 - Tshituhu tshine Vho Madilaga vha vha natsho.
 - A vha tangedzi Tshifhiwa niwana wavho.
 - A vha tikedzi mufumakadzi wavho musi a tshi toḁa thuso.
 - Vha tambudza mufumakadzi wavho lwa muya.
 - A vha na vhudifhinduleli sa munna mutani.
 [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]√√√ (3)

[25]

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/ maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Mvumbo ndi ndila ine munwali a ola/bvisela khagala vhaanewa/vhabvumbedzwa o sedza vhuvha havho/zwine vha tshilisa zwone. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhathu khumbulelwa vhane munwali a vha shumisa u bveledza bugu yawe. Thero/ muhumbulo muhulwane ndi zwine munwali a tama ri tshi divha nga mafhungo a bugu yawe.

Mbuno**Vho-Loshani**

- Vho-Loshani ndi munna a sa fhulufhedzei kha muta wawe. Vha funana na Maria ngeno vhe na mufumakadzi wavho Vho Josephine. Izwi zwi totomodza thero.
- Vho-Loshani ndi khonani mmbi. Vha diita khonani ya Aifheli ya vhukuma ngeno vha tshi funana na Maria musidzana wawe.
- Ndi munna wa tshituhu. Izwi ri zwi vhona musi vha tshi tenda u dzudzanya muyanya wa Aifheli na Maria nga tshikapikapi ngeno vha tshi tou vha na vhutanzi uri thumbu ye Maria a i hwala ndi yavho.
- Ndi muthu a sa koni u imela mafhungo avho. Musi vhana vho no tshinyana Vho-Loshani vha a pfulutshela Shakadza vha dikumedzela halwa.

- **Vho-Loshani ndi munna wa tshiphiri.** Izwi ri zwi vhona musi vha tshi dzumba mafhungo a uri muhwalo/thumbu ya Maria ndi yavho vha tutuwedza Maria uri a pomokedze Aifheli. Mvumbo idzi dzothe dzi thusedza uri thero i nane u vha khagala tshothe.

Aifheli

- **Aifheli ndi munna wa lufuno.** Ri zwi vhona a tshi funana na Maria a fhedza a tshi mu mala.
- **Ndi munna ane fhulufhedzea kha mufumakadzi wawe.** Izwi ri zwi pfa musi Maria a tshi sumbedza uri ha todi u mu khakhela saizwi o mu lugela.
- **Ndi munna a si na vhutevheleli ha zwitshela.** Musi vha muta wa hawe vha tshi ri Vho-Loshani vha songo vha muwe wa vha dzudzanyi wa munyanya, Aifheli ha ngo toda u divhesesa uri ndi ngani vha tshi khou haneliwa.
- **Ndi muthu ane a hangwela.** Ri zwi vhona musi a tshi hangwela Maria nga murahu ha musi tshiphiri tsho no bvela khagala uri Rotondwa ndi nwana wa Vho-Loshani.
- **Muthu ane a fhulufhela khonani yawe na musidzana wawe.** Aifheli u tendela Vho-Loshani vha tshi fhelekedza musidzana wawe hayani ngeno a tshi fhulufhela na Maria uri a nga si fune muwe munna. Mvumbo ya Aifheli ya u fhulufhela vhathu i nanisa thero ya ngea iyi.

Maria

- **Maria ndi musidzana a sa fhulufhedzei.** Izwi ri zwi vhona musi a tshi funana na Vho-Loshani ngeno ene a na muthannga wawe Aifheli a fhedza o khakhisea a vha na thumbu\mihwalo ya Vho-Loshani.
- **Maria ndi musidzana wa mazwifhi.** Ri pfa a tshi zwifhela khonani yawe Alice uri ene Vho-Loshani ha funani navho saizwi vhe khonani, vha dovha vha vha shaka la Aifheli. U dovha a zwifhela na mme awe uri phungo ine vha khou pfa nga mazwale wavho ya uri ene u funana na Vho-Loshani a si yone.
- **Musidzana wa tshituhu.** Afha ri pfa a tshi tenda Vho-Loshani vha tshi mu tutuwedza uri a pomotshedze Aifheli mihwalo/thumbu i si yawe.
- **Maria ndi musidzana wa zwiphiri.** U dzumbela Aifheli uri thumbu ine a vha nayo ndi ya Vho-Loshani, u swika ngoho i tshi bvela khagala musi vhana vho no tshinyana.
- **Ndi muthu ane a toda hu tshi itiwa zwine a funa.** Izwi ri zwi vhona musi a tshi toda munyanya u tshi itwa nga murahu ha minwedzi mivhili ngeno Aifheli a tshi ri minwedzi mitanu. U dovha hafhu a toda u pfutshela Thohoyandou musi o no malana na Aifheli, a tshi toda u dzumba vhutala ha uri nwana a nga di bebwa a tshi fana na Vho-Loshani. Kutshilele kwa Maria kwa u sa fhulufhedzea ku nanisa vhuhulu ha thaidzo/muhumbulo muhulwane.

Magumo

Muniwali o kona u bvisela khagala mvumbo dza vhaanewa/vhabvumbedzwa nga u shumisa Vho Loshani, Aifheli na Maria u bveledza thero ya bugu yawe.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Ndi khudano ya nga nnda,√ ngauri ri khou pfa hu na fhambana ha maipfi vhukati ha Musatondwa na khotsi awe Vho-Loshani, a tshi khou toda u divha ngoho ye vha mu dzumbela yone uri ene na Rotondwa ndi dzikhaladzi.√ (2)
- 9.2 - Musatondwa o olwa sa musidzana wa muhaga ane a imela mafhungo awe.
 - Musatondwa o olwa sa musidzana ane a funa vhabebi vhawe.
 - Musatondwa ndi musidzana ane a si hume kha muano une a ita.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] √√ (2)
- 9.3 Ndi tshipida tsha mathakheni,√ ngauri ndi hone hune tshiphiri tsha uri Rotondwa ndi niwana wa Vho-Loshani tsha bvela khagala.√ (2)
- 9.4 Fhungo ili li thusedza u anetshela zwa phanda ngauri ri pfa Musatondwa na Rotondwa vha tshi fhedza vho dzula vhothe sa munna na musadzi vha fhedza vho beba na niwana.√√ (2)
- 9.5 Ro vha ro humbula uri nga murahu ha musu Musatondwa o no wanulusa ngoho ya uri Rotondwa ndi khaladzi awe u do fhedza a tshi mu litsha, fhedzi u fhedza a tshi isa phanda na u funana nae lune vha fhedza vha tshi dzula vhothe.√√ (2)
- 9.6 Mulaedza muhulwane ndi wa uri u sa vha na ngoho na u dzula na tshiphiri a zwo ngo luga ngauri zwi fhedza zwi tshi lutanya vhana na vhabebi.√ Vho Loshani vha fhedza vha tshi lutana na niwana wavho Musatondwa nge vha mu dzumbela tshiphiri tsha uri Rotondwa ndi niwana wavho.√ (2)
- 9.7 Siangane na fhethuvhupo zwa Folovhodwe hune ha vha mahayani, vhathu vha dzula nga u solana, vha a divhelana mafhungo, zwo ita uri Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza nge vha vha vhe na thoni nge tshiphiri tsha vha tsho bvela khagala uri Rotondwa ndi niwana wavho.√√ (2)
- 9.8 Masiandaitwa o vha a uri:
 - Aifheli u alusa niwana wa muwe munna.
 - Aifheli u fhedza a tshi mala mufumakadzi a sa fhulufhedzei khae/u dzhena mbinganoni na mufumakadzi a sa fhulufhedzei.
 [Mbuno MBILI dzi pfalaho] √√ (2)
- 9.9 Vhudipfi ha u pfa vhutungu/vhilahela/dinalea.√ Musatondwa u khou pfa vhutungu nahone u khou kombetshedzea u isa phanda na u funana na Rotondwa ane a vha khaladzi awe.√ (2)

- 9.10 Ndivho ya u shumisa Vho Josephine ndi ya u sumbedzisa uri:
- Hu na vhafumakadzi vhane vha kutela vhuada vhu itwaho nga vhanna vhavho naho vha tshi khou vhaiswa.✓ Vho Josephine vha kutela vhuada ha munna wavho Vho-Loshani ha musi vho tshinya Maria musidzana wa khonani yavho.✓ (2)
- 9.11
- Ndo vha ndi tshi nga mu eletshedza uri a litshe u isa phanda na u funana na Rotondwa ngauri ndi khaladzi awe.
 - Ndo vha ndi tshi nga mu eletshedza uri a ye kha vhashumelavhapo uri a wane thuso.
 - Ndo vha ndi tshi nga mu eletshedza u ya u wana thuso kha vhafunzi.
- [Maraga MBILI kha mbuno MBILI dzi pfalaho.]✓✓ (2)
- 9.12 Ndi sasaladza:
- Tshituhu tshine Maria a vha natsho.
 - U vhaisa Vho Josephine nga u funana na munna wavho Vho Loshani.
 - U pometshedza Aifheli nwana ane a si vhe wawe.
 - U dzumba tshiphiri na kha khonani dzawe.
 - Ha fhulufhedzei kha mufunwa wawe Aifheli.
- [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]✓✓✓ (3)
[25]

FOLUKULO

KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – RV Tshikovhi

MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO* (MBUDZISO NDAPFU)

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u sa andana ha vhaanewa/vhabvumbedzwa kana zwigwada zwa vathu buguni ya folukulo. Izwi zwi nga vhangwa nga zwithu zwo fhambanaho hu tshi katelwa matshilisano, kuhumbulele, vhurereli, politiki na zwiwe. Hu na tshaka mbili dza khudano: khudano ya nga nda na ya nga ngomu. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi zwipuka/vhathukhumbulelwa vhane munwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a lungano lwawe.

Mbuno

[Afha vhalingi vho nea tsumbo dzavho, vhalingiwa vha nga di shumisa tsumbo dzo fhambanaho na idzi, tenda dza vha dzi tshi khwathisedza likumedzwa.]

- Nga lungano lwa 'Kudele kwa lufu,' muniwali u tana khudano i re hone vhukati dongololo na luaviavi musi zwo fariswa milaedza yo fhambanaho i yaho vhathuni. Dongololo lo fariswa mulaedza wa uri vathu vha songo fa tshothe ngeno Luaviavi lwone lwo fariswa mulaedza wa uri vathu vha tshi fa vha si tsha vuwa.
- Vathu na vhone vha na khudano ya nga ngomu ya nyofho ya lufu; vha fhedza vho vhamba maano a u ruma luaviavi na dongololo ha vhadzimu uri zwi vha thuse.
- Ri vhona khudano ya nga ngomu ine vathu vha vha nayo nga riwambo wa kutshilele kwa dongololo. Izwi ri zwi vhona nge dongololo la tanwa li tshi funesa mbula lune zwa vho li lindedza kha u swikisa mulaedza vhathuni nga tshifhinga tsho teaho. Izwi zwi ita uri vathu vha sedze dongololo nga ito la u koda thanga ngauri la lenga u swikisa mulaedza wavhudi khavho.
- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga ngomu ine vathu vha vha nayo ngauri vha divha uri dongololo li na luvhilo luhulu nga maanda lune lo vha li tshi nga swikisa mulaedza nga u tsvhanya vhathuni, fhedzi la vho lenga u swikisa mulaedza nga u la lo katana mbulani lwa tshifhinga tshilapfu. Mafhungo aya a ri tanela vathu vhane a vha na tshipikwa na mbonelaphanda lune vha vho ungeledzea nga zwiwe zwi si na ndeme, zwa vho vha lengisa na u vha lindedza kha u bvelela havho na u disela vhanwe vathu thaidzo ine ya disa u lwedzana ha mihumbulo vha tshi toda thandululo.
- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga ngomu ine vathu vha vha nayo nga nthani ha mulaedza wo swikiswaho nga luaviavi wa uri vathu vha fe tshothe. Khaedu ya lufu ya dzhena mutani u wana vathu vha tshi hanganea vha si tsha divha uri vha iteni, ho anda u lwedzana ha mihumbulo. Luaviavi naho lu tshi tshimbila nga u ongolowa lwo kona u swikisa mulaedza nga tshifhinga, ndi zwine na namusi vathu vha tshi fa vha si tsha vuwa. Lu taniwa sa muanewa ane ha xedzi ndivho na tshipikwa naho hune a ya hone hu tshi konda u swikea nga tshifhinga. Namusi lufu lwa wa mutani mashaka na dzikhonani vha dzhena kha thaidzo khulu ya u tutshelwa nga mufunwa wavho.

TSHIKHODO TSHA THOVHELE MUTHUHATHONIWI RAMMBUDA

- Nga tshikhodo tsha sialala tsha Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda, murendi u tana khudano i re hone kha tshikhodo tsha Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda, ane nga tshifhinga tsha dzinndwa musi a tshi shavha maswina a gidima u fana na muvhuda.
- Ri vhona khudano ya nga nda Thovhele Muthuhathoniwi ya musi arali a tshotelwa nga maswina u tsa luwani nga makumbe o nembelelaho.
- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga nda kha tshikhodo tsha Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda hune nga zwifhinga zwa dzinndwa a bveledzwa a tshi shavhela bakoni li re Tshavhadinda.
- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga nda kha Thovhele Muthuhathoniwi Rammbuda nga zwifhinga zwa dzinndwa hune a shumisa zwithathedzhi zwo fhambanaho zwa u lwa na thaidzo/khaedu dzine a tangana nadzo vhutshiloni.

- Ri dovha hafhu ra vhona khudano ya nga nnda kha Thovhele Muthuhathoniwi Rambuḁa ine ya sumbedza uri Thovhele uyu ha levhelwi ngauri ndi khosi ya vuhali, vhe a vha a tshi kudana navho vho vha vha tshi kundwa.

MURERO

- Murero uyu u tana khudano vhukati ha vhathu vhavhili vhane vha nga si kone u dzula vhothe fhethu huthihi. Zwa ralo vha do dzulela u lwa tshifhinga tshothe

Magumo

Muniwali o kona u shumisa vhaanewa/vhabvumbedzwa u bveledza khudano kha lungano, tshikhodo na murero zwo newaho. Ro vhona khudano nnzhi dzo bvelelaho vhukati ha vhaanewa/vhabvumbedzwa. Izwi zwi ita uri mafhungo a lungano, tshikhodo na murero zwi nyanyule vhavhali.

[25]

MBUDZISO YA 11: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO* – MBUDZISO PFUFHI

MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI

PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA: LUNGANO

- 11.1 Ndi lungano lwa manditi.√ Ngauri lu sumbedza hu tshi vha na u shanduka ha vhatukana vha tshi vha dzindau.√

KANA

Ndi folukutheili.√ Ngauri vhaanewa vha hone ndi vhathu na phukha.√
[Maraga 1 kha lushaka, na 1 kha thikhedzo.]

(2)

- 11.2 Maipfi aya a tana tshipida tsha mutumbu,√ ngauri ndi hone hune muanetsheli a vhudza vathetshesheleshi uri mafhungo a khou tshimbila nga ndila-de afha kha mutumbu wa lungano.√

(2)

- 11.3 Mafhungoni aya muniwali/muanetsheli u tana muvhuda sa phukha ya vhutali na u funesa u amba ngoho/u thusa.√√

(2)

- 11.4 Mudi u re vhukati ha daka u thusedza u anetshela zwa phanda musi vhatukana vha tshi shanduka vha vha ndau vha vho toda u la vhalala vhasidzana/dakani hu anzela u bvelela ha zwithu zwi ofhisaho vhukuma.√√

(2)

- 11.5 Muanetsheli u tama ri tshi guda uri vhasidzana vha songo tenda u fhurwa nga vhatukana vhane vha si vha divhe ngauri zwi nga vha dzhenisa khomboni.√√

(2)

11.6 Muonetsheli u toḁa u sumbedza uri shangoni hu na vhathu vhane vha nyadzisea, fhedzi vha tshi nga thusa vhathu nga vhuṭali na lufuno zwine vha vha nazwo.√√ (2)

- 11.7
- Ndo vha tshi ḁo vhiga mulandu mapholisani.
 - Ndo vha ndi tshi ḁo toḁa thuso kha vhashumelavhapo.
 - Ndo vha ndi tshi ḁo humbela lushaka uri vha bve fulo ḁa u toḁa vhananga.

[ZWIRARU fhedzi na zwiṇwe zwi pfalaho.]√√√ (3)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

11.8 Mukhoḁi u bvisela khagala uri Makwinda a Tshiungani ndi vhathu vha vhufuwi.√√ (2)

- 11.9
- I ṭana Tshiungani hu vhupo vhune ha tenda vhufuwi.√
 - Mutaladzi wa 3 u ṭana vhupo ha Tshiungani hu fhethu ha khombo ngauri hu na zwivhanda.√
- (2)

11.10 Vhathu ri tea u ṭhonifha na u tevhedza milayo ya vhupo na vhurereli havho.√√ (2)

11.11 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri mvelele ya Tshivenda i tenda kha uri arali vhathu vha na thaidzo, vha ya zwifhoni vha rerela uri thaidzo yavho i fhele.√√ (2)

11.12 Ndi a tendelana nae, ngauri nga mvelele ya Tshivenda arali vha vha na thaidzo vha a ya vha rerela/phasa zwifhoni.√√ (2)

[25]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

MBUDZISO YA 12: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u fhambana ha mihumbulo hune ha vha hone vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa; zwigwada zwa vhatu kana mutambi ene mune. Hu na tshaka mbili dza khudano: Khudano ya nga nda ine ya vhone zwi khagala vhukati ha vhatambi/zwigwada na khudano ya ngomu ine mutambi/mubvumbedzwa a lwedzana na mihumbulo yawe ene mune. Vhatambi ndi vathukhumbulelwa vhane muniwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe.

Mbuno

Khudano dza nda

- Hu vha na khudano vhukati ha Vho-Nefefe na Mashudu musi vha tshi khou mu kaidzela u vhuya hawe vhusiku.

- Vho-Nefefe vha kuḁana na Vho-Marita musi Vho-Marita vha tshi khou imelela Mashudu kha zwiito zwawe zwi si zwavhudi.
- Khwathisani u rwa Mashudu a tshi khou mu rwela vhubva hawe ha u sa toḁa u shumā mishumo ya hayani na u funesa hawe vhatukana.
- Hu vha na kuḁano vhukati ha Khwathisani na mme awe Vho-Marita musi Khwathisani a tshi vha kaidzela u lema havho Mashudu.
- Hu vha na kuḁano vhukati ha Mashudu na Lufuno musi zwo wanala uri Lufuno u vho funana na Susan.
- Hu vha na kuḁano vhukati ha Lufuno na Tshibio vha tshi lwela Mashudu.
- Musi Lufuno a tshi rwa Mashudu a tshi mu rwela uri u funana na Tshibio.
- Mudedezi Vho-Ludwevha vha fhambana na Mashudu nge a si ite mushumo wa tshikolo.
- Vho-Marita vha sema Vho-Ludwevha vha tshi vha semela uri vha khou fhesa Mashudu mishumo ya tshikolo na u mu phanishela u sa nḱwala mishumo yeneyo.
- Vho-Nefefe vha rwa Mashudu vha tshi mu rwela u sa nḱwala mishumo ya tshikolo na u sa ṱonifha vhadededzi tshikoloni.
- Mashudu u sema mme awe Vho-Marita a tshi vha semela uri a vho ngo mu bikela mbuvha na u hana uri a ṱuwe na Tsaniwani wa garaba nga murahu ha musi vho vha na muloro u shushaho.
- Hu vha na tsemano vhukati ha Heleni na Tsaniwani vha tshi semanela uri Tsaniwanai o vhuya na muniwe musadzi a no bva Venda.
- Kuḁano vhukati ha Mashudu na Heleni musi a tshi mu pandamedza nga lufhanga ngauri u khou funana na Tsaniwani munna wawe, Mashudu a shavhela badani a mbo ḁi thulwa nga goloi a lovha.

Kuḁano ya ngomu

- Tsaniwani u vha na u kuḁana ha mihumbulo musi o no funa Mashudu saizwi ene a na mufumakadzi wawe Heleni.
- Vho-Marita vha vha na kuḁano ya nga ngomu, vha a ḁisola kha u lema havho Mashudu hune vha vho fhedza vha tshi divhulaha.

Magumo

Muniwali wa ḁirama iyi o kona u shumisa vhatambi/vhabvumbedzwa u bvisela khagala kuḁano dzo fhambanaho. Mafhungoni a ḁirama iyi Vho-Marita nga nthani ha u lema Mashudu, vha fhambana na Khwathisani, Vho-Nefefe, Vho-Ludwevha khathihi na u fhambana ha vhaiwe vhatambi zwa thusedza u bveledza kuḁano ya ḁirama iyi.

[25]

MBUDZISO YA 13: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

- 13.1 Khudano i khou vhangwa ngauri Mashudu u vho funana na Tshibio, ngeno Lufuno a tshi vhona a tshi khou dzhielwa mufunwa wawe.✓✓ (2)
- 13.2 Ndi nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo.✓ Ngauri ri vhona thaidzo ya Mashudu ya u funesa vhatukana i tshi khou nana u hula.✓ (2)
- 13.3 - Mashudu o olwa sa muthu a sa funi tshikolo.
- Mashudu o olwa sa muthu ane a funesa vhatannga.
- U olwa sa muthu ane a toda u gidimela nzeo.
[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]✓✓ (2)
- 13.4 Ndi tshifhinga tsha zwino.✓ Ndi hune ra wana vhatannga vha tshi lwela musidzana/musidzana u a funa vhatannga vhanzhi.✓ (2)
- 13.5 Ndi vhudipfi ha u sinyuwa/u sa vha na ndavha.✓ Ngauri u ri u divha uri naho Tshibio a nga mu tala u do wana muwe mutannga.✓ (2)
- 13.6 Aironi ya dirama ndi ha musu Lufuno a sa zwi divhi uri u khou ya u taliwa nga Mashudu ngeno rine vhavhali ri tshi zwi divha/Mashudu o vha a sa zwi divhi uri Tsaniwani u na musadzi Heleni ngeno rine vhavhali ri tshi zwi divha.✓✓ (2)
- 13.7 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhombe vha songo lema vhana vhavho vha vhasidzana ngauri zwi na masiandaitwa a si avhudi.✓ Vho-Marita vha lema Mashudu nga u mu tendela a tshi ita zwa vhatukana a vho fhedza o lovha nge a thulwa nga goloi a tshi khou pandamedzwa nga lufhanga nga Heleni musadzi wa Tsaniwani.✓ (2)
- 13.8 Mutani wa ha Nefefe ho pfumiwa, hune Vho-Marita a vho ngo funzea a vha vho ni ndeme ya pfunzo, Vho-Marita vha lema Mashudu vha dovha hafhu vha mu tutuwedza u funana na vhatukana vhanzhi zwa sia Mashudu a tshi litsha tshikolo a shavha na munna wa garaba.✓✓ (2)
- 13.9 Sa vhavhali ro vha ro lavhelela uri Mashudu u do swika a dzula zwavhudi na Tsaniwani fhedzi a vho fhedza o lovha o thulwa nga goloi/Ro vha ri sa lavhaleli uri Vho-Marita nga u lema havho Mashudu vha nga fhedza vho divhulaha.✓✓ (2)

- 13.10 - Vho-Marita ndi mufumakadzi ane a lema niwana, ngeno vho Nefefe vha sa lemi niwana.
 - Vha tutuwedza niwana u ita zwa vhatukana ngeno Vho-Nefefe vha sa toti niwana a no ita zwa vhatukana.
 - Ndi mufumakadzi sa tutuwedzi niwana kha zwa tshikolo ngeno Vho-Nefefe vha tshi tutuwedza vhana u dzhena tshikolo.
 - Vho-Nefefe vho funzea ngeno Vho-Marita vha songo funzea.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho].√√ (2)
- 13.11 Ndi nga sasaladza uri:
 - Tsaniwani ha fulufhedzei kha mufumakadzi wawe Heleni.
 - Tsaniwani ha vhudzi Mashudu ngoho ya uri u na mufumakadzi Heleni.
 - Tsaniwani u na vhumbulu, u dzumba Mashudu ha khotsimunene wawe Vho-Managa.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)
- 13.12 Ndi a mu pfela vhutungu ngauri:
 - Tsaniwani o vhuya na muwe mufumakadzi o songo mu vhudza.
 - O vhulahisa Mashudu a songo diimisela.
 - O tshutshudzwa nga Sara uri a mu shushudze nga lufhanga.

KANA

A thi mu pfeli vhutungu ngauri:

- Heleni o vhulahisa Mashudu nge a mu pandamedza nga lufhanga a thulwa nga goloi a lovha.
 - O vha o tea o dzula fhasi na munna wawe vha dzudzanya mafhungo.
 - O vha o tea a songo tenda u tshutshudzwa nga Sara uri a shushedze Mashudu nga lufhanga
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

[25]

***TSHILWAVHUSIKU* – TT Mudau**

MBUDZISO YA 14: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO PFUFHI

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la u fhedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u fhambana ha mihumbulo/u sa andana vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa; zwigwada zwa vhathu kana mutambi ene mune. Hu na tshaka mbili dza khudano, hu vha na khudano ya nga nda ine ya vhonele zwi khagala vhukati ha vhatambi/zwigwada na khudano ya ngomu ine mutambi/mubvumbedzwa a lwedzana na mihumbulo yawe ene mune. Vhatambi ndi vhathukhumbulelwa vhane muniwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe.

Mbuno

Khudano ya nda

- Hu vha na khudano ya nga nda musi Vho Gangashe na Vho Mudzulikutama vha tshi khou vhlahedzwa nga zwiito zwa Maforotereke vhane vha khou tambudza vhadzulapo na u dzharatela shango le vha tou swielelwa lwa tshifhinganyana.
- Hu vha na khudano vhukati ha Maforotereke na vhalanda vha Tshilwavhusiku, lune Maforotereke a vho vha shushedza nga zwigidi.

- Mphelekedzeni u kuḁana na Maforotereke musi a tshi rwelwa u wanala a tshi khoutuḁou tswa khuhu, zwe ha fhedza ho vhulawa na mmbwa dzawe mbili na ene a fhedza o lovha nga nthani ha mafuvhalo.
- Ntsieni u kuḁana na Maforotereke musi vha tshi mu rwela uri kholomo ye a vha a tshi khou i hama yo raha khamelo.
- Vhalanda vha Tshilwavhusiku vha kuḁana na Maforotereke nga murahu ha musi vha tshi rwa Ntsieni, madzuloni a u ri hu dzudzanywe mafhungo vha vho shakuliswa.
- Ledia u luḁana na munna wawe Luka musi Ledia a tshi mu eletshedza uri vha pfuluwe.
- Luka u sinyuswa nga Piet we a ri Afrika li na vhaṇe vhaḁo vhaṇe vha vha vharema.
- Luka u sinyuswa nga Derek a tshi ri vharema na vhone ndi vathu a si dziphukha.
- Mmbi ya Thovhele Tshilwavhusiku i kuḁana na Maforotereke lwe vha fhedza vha tshi tshothela maforetereke vhusiku vha vha vhulaha.

Khudano ya ngomu

- Khosi Vho Tshilwavhusiku vha vha na khudano ya nga ngomu musi vha tshi khou dinwa nga zwine mavhuru vha si tsha toda u tuwa shangoni lavho.
- Tshilwavhusiku u vha na khudano ya nga ngomu a humbula u lugisela u bva pfumo la u lwa na Maforotereke.

Magumo

Munwali wa dirama iyi o kona u shumisa vhatambi/vhabvumbedzwa u bvisela khagala khudano dzo fhambanaho. Hu vha na khudano vhukati ha Maforotereke na Vho-Tshilwavhusiku na vhadzulapo vha Swongozwi khathihi na vhukati ha vhañwe vhabvumbedzwa zwa thusedza kha u bveledza khudano ya dirama iyi.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 15: *TSHILWAVHUSIKU* – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Khudano i khou vhangwa nga lunwalo lwe lwa vha lu tshi bva Phiphirosi lwa uri Sekhukhune o vhumala vhatshena vhanzhi.√√ (2)
- 15.2 Ndi nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo.√ ngauri thaidzo ya Maforotereke ya u todou dzhiela vharema shango i khou nana i tshi ya. √ (2)
- 15.3 - Ndi muthu ane a ima kha zwine a toda naho hu tshi nga lwozwea vhumshilo ha vathu
- Ndi munna a sa ofhi tshithu.
- Ndi muthu a sa funi vathu vharema.
[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

- 15.4 Ndi mudzedze wa tshifhinga tsha kale.√ Ngauri ndi tshifhinga tsha musi vhatshena vha tshi lwa na vharema vha tshi t^oda u vha dzhiela shango lavho.√ (2)
- 15.5 Vhudipfi ha u dinalea,√ ngauri u dinwa nga kuambele kwa Luka ku no sumbedza uri ene u divha zwinzhi nga ha vhutshilo.√ (2)
- 15.6 Aironi ya dirama i vhonele musi Maforotereke vha sa divhi tshithu zwa uri Tshilwavirusiku u khou ruma vhadinda vhave u ya u vha vhulaha virusiku ngeno rine vhavhali ri tshi zwi divha.√√ (2)
- 15.7 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri naho vhatshena vha tshi vhenge vharema, hu divha na vhaiwe vhave vha vha na mbilu dzavhudi dza u funa na u vavhalela vharema.√ Ledia o vha a sa imi na Luka na vhaiwe Maforotereke kha u shengedza na u vhulaha vharema.√ (2)
- 15.8 Swongozwi ndi shango la vharema line la vhuswa nga khosikhulu Thovhele Tshilwavirusiku lune a nga si tende u dzhielwa shango la vkhotsi awe nga vhatshena o lavhelesa, zwenezwo zwa ita uri a vhulahe vhatshena.√√ (2)
- 15.9 Sa vhavhali ro vha ro lavhelela uri Maforotereke vha do vhulaha mmbi ya Tshilwavirusiku nga zwigidi fhedzi ho fhedza ho vhlahwa vhone nga mapfumo.√√ (2)
- 15.10 - Luka u na tshituhu, ngeno Piet e na vhuthu.
- Luka u na lunyadzo u nyadza vhatu vhahulwane ngeno Piet a tshi thonifha.
- Luka u tenda uri muthu ha wani mbofholowo a tshi kha di tshila ngeno Piet a tshi ri mbofholowo i wanala muthu a tshi kha di tshila.
[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)
- 15.11 Ndi sasaladza uri:
- Maforotereke vha vho dzharatela shango li si lavho vha songo tendelwa.
- Vha vhulaha vhatu vharema shangoni lavho.
- Vha ita swili na u hana u tuwa shangoni li si lavho.
[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)

15.12 Ndi a mu pfela vhutungu ngauri:

- Mufumakadzi wawe o vhulahwa nga pfumo nga mmbe ya Tshilwavhuku.
- Vhathu vha lushaka lwa hawe vho vhulahwa nga vhunzhi vhusiku vho edela.
- Midi ya vha hawe yo fhiswa nga vhunzhi.

KANA

A thi mu pfeli vhutungu ngauri:

- O vha a tshi khou dzhiela vhathu vharema shango lavho.
- Ha livhuwi thuso ye Vho-Tshilwavhusiku vha mu nea yone.
- U dzhia vharema sa vhathu vha songo talifhaho.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√

(2)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C:	25
MARAGAGUTE:	80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhubanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa ZRN=6 MARAGA DZA 6	5–6 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liiwalwa (vhurendi) na tshirendo	4 -U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziiwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho -U pfesesa ha lushaka lwa liiwalwa (vhurendi) na tshirendo	3 -Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho -Hu na dziiwe mbuno dzavhudi dzi tikedzaho thoho -Naho dziiwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu di vha na vhubanzi vhu sa tendiseiho -U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liiwalwa (vhurendi) na tshirendo	2 -Tsenguluso ya thoho i sa fushi -Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho -Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liiwalwa (vhurendi) na tshirendo	0–1 -A hu na u pfesesa ha thoho -A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liiwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu TL=4 MARAGA 4	4 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshothe -Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshothe -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama -A hu na vhukhakhi vhu vhonehaho ha girama, mupeleto na zwi ga zwa u vhalala	3 -Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho -Thevhekano ya mbuno i a pfadza -Luambo, thouni na tshitaela vhubanzi zwo lulama	2 -Hu di vha na vhubanzi vhukhakhi ha tshivhumbeo -Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhateaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe -Luambo lwo faredza vhukhakhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	1 -Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho -Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho -Vhukhakhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	0-1 -Tshivhumbeo tsho khakheaho tshothe -Vhukhakhi vhubanzi ha luambo na tshitaila

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzihela zwi re ngomu lwa tshothe a riwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKULO NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhutanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa MARAGA 15 ZRN= 15	12–15 -Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa : 14–15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12–13 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liñwalwa na tshibveledzwa	9–11 -U sumbedza u pfesesa na u senguluso thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dziñwe dzi pfadzaho dzo nekédzwa, naho dziñwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneffho -Hu na vhutanzi ha u pfesesa lushaka lwa liñwalwa na tshibveledzwa	6–8 -U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwitalusi zwo dodombedzwa -Hu na dziñwe mbuno dzi tikedzaho thoho -Mariwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhutanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe -U pfesesa liñwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	4–5 -U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiñwe zwitalusi zwo senguluswaho nga vhudalo -Mbuno thukhu dzi tikedza thoho -Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi matukutuku -U pfesesa hutuku ha liñwalwa na tshibveledzwa	0–3 -U pfesesa hutukutuku ha thoho -Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso -Makumedzwa ha tendisei na kathihi -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liñwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10 TL=10	8–10 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshothe -Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa -Makumedzwa o vhekanywa zwavhudi nahone a bveledzwa zwi khagala -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama	6–7 -Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho -Marangaphanda na magumo na dziñwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho -U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa -Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	4–5 -Hu na vhuñwe vhutanzi ha tshivhumbeo -U pfadza na ndunzhendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vkhakhhi -Hu na vkhakhhi vhu vhonealaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea -Phara hunzhi dzo lulama	2–3 -Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho -Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho -Vkhakhhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea	0–1 -U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa -Vkhakhhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4

Vhune ha khandiso ho vhaledzwa